

актових документів). Пам'ятки української мови XVII ст. / Упоряд. В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 113-179.

АЛСБ – Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ, состоящей при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генераль-Губернаторѣ. Акты, относящіеся къ исторіи Львовскаго Ставропигіального братства. Часть первая, томъ XI, Кіевъ, 1904. – С. 58-163, 297-386.

АСО – Акты села Одрехови. [Прикарпаття. Пам'ятки української ділової писемності XVI – XVII ст.]. – К.: Наук. думка, 1970. – 260 с.

СУ 1606 – Евангелие учительное. Крилос, тип.Гедеона Балабана, 1606 – 416 с.

СУ 1619 – Евангелие учительное Транквилиона Ставровецкого, 1619 – 180 с.

Пал. ЗК – Палинодія или Книга Обороны. Сочинение Захаріи Копыстенскаго, 1621 года // Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Книга первая. – Петербургъ, 1878. – С. 313-326, 335-351.

Перест. – Пересторога // Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією. Томъ четвертый. 1588-1632. – Санктпетербургъ. Въ типографіи Эдуарда Праца. – 1851. – С. 203-236.

ПККВ 1643 – Підкоморська книга Київського воеводства, 1643 року // Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів). Пам'ятки української мови XVII ст. / Упоряд. В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 220-267.

Посл. ІВ – Неизданныя сочиненія и посланія Іоанна Вишенскаго, начала XVII стол. // Памятники литературной полемики православныхъ южно-русцевъ съ латино-уніатами. – С. 19-48.

Кравчук А.Є., асп.

СЛОВОЗМІННІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИКМЕТНИКОВИХ ФОРМ У ДІЛОВИХ ПАМ'ЯТКАХ СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті аналізуються прикметникові форми називного відмінка однини та множини чоловічого, жіночого і

середнього родів у ділових пам'ятках староукраїнської мови кінця XVI ст.

Ключові слова: Волинські грамоти, ділові пам'ятки XVI ст., повні та короткі прикметники, прикметникова парадигма.

The forms of the adjectives of the nominative case of male, female and neutral gender in the business memorials of Ukrainian language of the XVI century are analyzed in this article.

Key words: Volhynian Charters, business memorials of the XVI century, the long and short adjectives' forms, adjective paradigm.

В статье анализируются прилагательные формы именительного падежа единственного и множественного чисел мужского, женского и среднего родов в деловых текстах староукраинского языка конца XVI в.

Ключевые слова: Волынские грамоты, деловые тексты XVI в., полные и краткие формы прилагательных, парадигма прилагательного.

У сучасному слов'янському мовознавстві незаперечною стала думка про існування ще в індоевропейській мові недиференційованого класу імен, які виступали назвами як предметів, так і їх ознак. Використання певних імен у функції атрибута призводило до суттєвих змін у їх семантичній та граматичній структурі. Результатом таких процесів стало поступове категоріальне оформлення нового лексико-граматичного розряду іменних слів – прикметників¹.

Як самостійну частину мови прикметник розглядають у єдності функціонально-семантичних і формально-граматичних ознак. Функціонально-семантичну основу прикметника становить його здатність виражати ознаку, виступати атрибутом у внутрішньограматичній системі речення. У вираженні формально-граматичних ознак, насамперед важливими є категорії роду, числа й відмінка², дослідженню яких було присвячено ряд праць вітчизняних і сучасних мовознавців.

На синхронному зрізі морфологічну парадигму прикметника досліджували Я. Головацький, С.П. Бевзенко, М.В. Леонова, В.Б. Касевич, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, І.К. Кучеренко³ та ін.

Історичному висвітленню словотворення прикметника присвячені окремі розділи в підручниках з історичної граматики (С.П. Бевзенко.; О.П. Безпалько, М.К. Бойчук, М.А. Жовтобрюх та ін⁴). Суфіксальне словотворення, зокрема, дослідили у своїх дисертаціях: Л.М. Береговенко, В.М. Васильченко, З.М. Майданник⁵.

Історія формування словозміни прикметника найповніше досліджена в монографіях А.П. Грищенка та І.М. Керницького⁶. На матеріалах українських інтермедій XVII – XVIII ст., словозмінні особливості дослідила – Г.П. Стрельчук⁷; на матеріалі апокрифічних збірників XVII – XVIII ст. – Т.С. Бичкова⁸.

Проте системний аналіз прикметникової парадигми староукраїнських пам'яток кінця XVI ст., зокрема волинських грамот, представлений спорадично. А тому метою нашої роботи є показ стану і динаміки словозмінних особливостей прикметника в мові зазначених ділових пам'яток.

Матеріалом дослідження є "Волинські грамоти XVI ст.". Для порівняльного аналізу були залучені: Акти Житомирського гродського уряду: 1590, 1635рр., Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582 – 1588рр.), Книга Київського підкоморського суду (1584 – 1644), Протоколи Львівського Ставропігального братства II половини XVI ст.

Об'єктом дослідження є словозмінні особливості прикметника називного відмінка однини та множини, чоловічого, жіночого і середнього родів, предметом – форми їх вираження.

У роботі ставимо такі завдання: 1) виокремити прикметникові флексії, успадковані з давньоукраїнської доби, а також ті, що сформувалися пізніше; простежити їх уживаність у ділових пам'ятках; 2) визначити, які з них збереглися в сучасній українській літературній мові, а які відійшли до діалектної сфери.

У XVI ст. українські землі перебували під владою іноземних завойовників. Більша частина території України (Київщина з Переяславщиною, Чернігівщина, Волинь і північно-східне Поділля) входила до складу великого князівства Литовського, за Польщею були закріплені Галичина і південно-західне Поділля,

Буковина входила до Молдавського феодального князівства, Закарпаття було під владою угорських королів⁹. Така політична, економічна і культурна роз'єднаність українських земель перешкоджала мовній консолідації, що не могло не позначитися і на мові ділових документів тих часів, зокрема *Волинських грамот* кінця XVI ст.

Волинські грамоти – це приватні документи, основним змістом яких були звичайні житейські події, виклад про які засвідчував їх тісний зв'язок із живою народною мовою¹⁰.

У мові кінця XVI ст. морфологічна категорійна парадигма прикметника безпосередньо пов'язана з категоріями роду числа та відмінка опорного іменника¹¹.

У ділових пам'ятках зазначеного періоду представлені такі прикметникові типи – *займенникові* або *повні* (членні) та *іменні* або *короткі* (нечленні), походження яких пояснює Я. Головацький: "Всѣмъ родови є своє питоме розличающе законченъе – для того тѣю наконечнѣю бѣквѣ, котра роды розличає зовемо *членом*. Сѣть імена, котри оутратили тоє членороздѣліє...называютсѣ *нечленными*, насѣпротивъ імена, мающіи родове розличіє вѣ законченію звутсѣ *членными*"¹².

Займенникові або *членні* прикметникові форми є визначальними в морфологічній будові ділових пам'яток кінця XVI ст. Вони зберегли давні особливості словозміни, проте в їхній системі закріпилися деякі нові риси, які нині є літературно нормативними¹³.

Членні прикметники творилися від нечленних шляхом додавання до відмінкових форм відносно-вказівного *займенника* *и*, *ѣ*¹⁴. Проте в пам'ятках форми коротких прикметників у поєднанні з флексіями *-и*, *-ѣ*, *-ѣ*, де б анафоричні займенники *и*, *ѣ*, *ѣ* могли уточнювати змістовий зв'язок між іменем-субстанцією (суб'єктом) та іменем-означенням (атрибутом)¹⁵ – відсутні, вони були частовживаними в раніший період – давньоукраїнський.

Називний відмінок однини чоловічого роду в мові ділових пам'яток кінця XVI ст. оформлюється за типом відмінювання твердої групи і має закінчення *-ѣи*: па(н) на(ш) *мл(ст)вы(и)* – ВГ,27*; *мальжоно(к) мо(и) млы(и)* – ВГ,51, яке було

загальноновживаним на всій території України, пор.: *ве(л)мо(ж)ны(и)* пань – АЖ,60; *члвкъ споко(и)ны(и)* – АЖ,117; *зычливы(и)* прияте(л) – КК,118. Проте у *Волинських грамотах* простежується тенденція до появи нових орфографічних варіантів, які порушували правописну традицію у відтворенні давнього прикметникового закінчення *-ыи*. А. Грищенко пояснює це "відображенням у писемних пам'ятках такої важливої ознаки фонетичної системи української мови, як злиття етимологічних [ы] [и] в одному звукові [и]"¹⁶. А тому в текстах звичними стали випадки заміни прикметникового закінчення *-ыи* графічним варіантом *-иу / -ий*, що переважає у відносних та присвійних прикметниках, зрідка вживаний в якісних: *ма(р)шало(к) з(с)дрски(и)* – ВГ,20; *коро(л) по(л)ски(и)*, *ве(ли)ки(и)* кня(з) *ли(тв)ски(и)*, *ру(с)ки(и)* – ВГ,23; *мл(с)тиви(и)* по(д)комории – КК,118 (паралельно із питомою формою – *мл(с)тив(ы)(и)* – КК,113); *воить старши* – АЖ,48; *порядокъ братский* – ПЛ,99; *ванда(л)ски(и)* коро(л) – КК,86. Уживання позиційного варіанта прикметникової флексії *-иу / -ий* (у закінченнях прізвищ – *-ій*), що став типовим для староукраїнських ділових пам'ток кінця XVI ст. пояснюється дослідниками умовами сполучуваності задньоязикових приголосних [к], [х] та гортанного [з] із голосними¹⁷, а також "характером кінцевого приголосного основи або ж позицією закінчення залежно від наголосу"¹⁸: *судин володиме(р)ски(и)* – ВГ,36; *поборца кие(в)ски(и)* – АЖ,44; *пань Іоаннь Красовскій* – ПЛ,14. Спорадично закінчення твердої групи фіксуються у формах м'якої: *хрибе(т) синиш* – АЖ,118; *чась нынѣшний* – ПЛ,22. У багатьох південно-західних говорах розрізнення основ зникло і через те тут уживається тільки основа на твердий приголосний¹⁹. Такі форми знайшли своє відбиття, зокрема, у волинських²⁰, середньонаддніпрянських²¹ і поліських²² говірках. У подільських говірках домінують тверді приголосні основи в м'якому різновиді (*синий, вечірний*)²⁴.

Очевидно, в цих говорах нерівномірно відчувався вплив займенникових форм "м'якої" відміни *мій, твій* у закріпленні флексії *-ій*, виникнення котрої в літературній мові, як пояснюють мовознавці, зокрема С.П. Бевзенко, зумовлене не

фонетичними чинниками, а аналогійними (відповідно до згаданих займенників, які, за розподілом сучасних граматистів, входять до розряду прикметників)²⁴.

Цікавими, на наш погляд, є приклади прикметників називного відмінка однини чоловічого роду у *Волинських грамотах*, поєднані з субстантивованим іменником: *по(д)комори(и) лу(ц)ки(и)* – ВГ,64; *во(и)ски(и) володиме(р)ски(и)* – ВГ,51. Такі форми зустрічалися і в інших пам'ятках цього періоду: в якісних та відносних прикметниках: *возни(и) шляхе(т)ны(и)* – АЖ,83; *хоружи(и) бра(с)ла(в)ски(и)* – КК,59. За твердженням А. Грищенка, прикметник у цьому контексті набуває вторинної функції, він субстантивується і, втрачаючи свою семантичну категоріальну специфіку, тобто здатність виражати ознаку, набуває іменникової специфіки – виражає предметність, субстанцію або явище²⁵.

Лише в одній *Волинській грамоті* поряд із звичайною формою називного відмінка однини в чоловічому роді фіксується форма відносного прикметника із флексією *-и*: "кня(з) ли(тв)ски(и), ру(с)ки(и), пруски(и), жомон(т)ски(и), мазове(ц)ки" – ВГ,23, яку можна вважати скороченою²⁶. Подібні випадки написання були відомі ще в українських грамотах XIV – XV ст., причому без розрізнення на якісні та відносні: *добри, руски*²⁷. Вони досі збереглися в північних діалектах: північно-західній Чернігівщині²⁸, зрідка в говірках Київщини, зокрема, у Броварському²⁹ та Бориспільському³⁰ районах; частково в подільських говірках південно-західного наріччя³¹. Тут очевидний вплив білоруської та польської мов, у яких вони нормативні³². Розглядаючи морфологічні особливості українських грамот, В. Дем'янчук відзначив, що в цьому випадку важко розмежувати сліди польського впливу і власне українські діалектні риси³³. Причиною виникнення такої форми А. Грищенко вважає – "повну редукцію /j/ внаслідок послабленого звучання в кінцевій позиції"³⁴.

Короткі (нечленні) форми у *Волинських грамотах* представлені прикметниками – *моцень, винень, повинень, волень*, які, виступаючи в ролі присудка, набувають, за В. Виноградовим³⁵, часового відтінку і переходять у категорію

стану. Напр.: **ѡ**ни в то(и) же суме за(с)тави(ти) *мо(ц)ни* и *во(л)ни* буду(т) – ВГ,216, *повине(н)* буду тую суму пне(и) **ѡ**(т)дати и запла(ти) – ВГ,221.

I. Керницький зазначає, що "в історичному процесі розвитку мови членні прикметники прийняли, окрім атрибутивної функції, на себе функцію іменної частини складеного присудка, тому нечленні прикметники, будучи зайвими, вийшли з ужитку"³⁶. У *Волинських грамотах* кінця XVI ст. це чітко простежується, адже ніде короткі форми не зустрічаються в ролі означення. А тому можна зробити висновок, що процес уніфікації коротких форм прикметників уже відбувся.

Жіночий рід у називному відмінку однини представлений повними флексіями – *-ая (-аѡ)* у твердій групі відмінювання та *-яя*

(*-яѡ*) – у м'якій: пашня *озим(ая)* и *вешняѡ* – ВГ,220, дорога *жаско(в)скаѡ* – ВГ,201. Фіксація таких закінчень відбита і в інших пам'ятках кінця XVI ст. без розрізень семантико-граматичних груп: якісних, відносних чи присвійних прикметників: рана *смерте(л)на(я)* – АЖ,118; *речь посполитая* – ПЛ,24; *судере(в)наѡ* зе(м)лѡ – КК,65. Графічний паралелізм спостерігався в одній і тій самій пам'ятці – рана *шко(д)ливая*, рана *штыховая*, *шкодливаѡ* – АЖ,118, рана *синяя*, рука...до п'яти *синяѡ*, *вся збита* – АЖ,118; *шубка боброваѡ* – АЖ,79.

Зрідка ділові пам'ятки засвідчують флексію *-а*: Феодоси(и), еписко(п) воло(ди)ме(р)ски(и), *вла(с)на* рука – ВГ,173, Ба(р)тошь Ви(т)ви(н)ски(и), рука *власна* – ВГ,152. А. Грищенко трактує цю вторинну щодо *-ая* форму як новітнє закінчення³⁷ і пояснює дією морфологічного процесу [aja] → [aa] → [a]³⁸. Інколи в одній і тій же грамоті поруч фіксуються паралельні форми: коротка і новітня³⁹: Федо(р) Загоровски(и), рука *вла(ст)ная*. Давы(д) Якови(ц)ки(и), рука *вла(ст)на* – ВГ,202; рука *синя*, *тятая*,...*рука збита*, *перетрученаѡ*, *потлучена* – АЖ,118. "Ідентифікацію прикметникових форм на *-ая / -яя* в ділових пам'ятках кінця XVI ст. ускладнює той факт, що за морфологічною будовою вони абсолютно тотожні з генетично первинними короткими прикметниками жіночого роду на *-а / -я*"⁴⁰.

Сучасні українські діалекти, майже всі північні та багато південно-західних (закарпатських, бойківських, надсянських і деяких наддністрянських) і досі зберігають нестягнені⁴¹ форми закінчень називного відмінка однини прикметників жіночого роду, проте в південно-західних говорах вони менш поширені, за винятком закарпатських говірок: молодáја, крутáја⁴².

Цікавими, на наш погляд, є повні форми жіночого роду присвійних прикметників⁴³: Я, *Бо(є)данова* Ко(с)тюшковича, *су(д)иная* – ВГ,218, ма(т)ка моя *Во(и)техова* ♣ *Го(л)кова* ♣ – ВГ,46, Та ♣ дорога *Гное(н)ска* ♣ – ВГ,49, які були частовживаними в ділових документах на всій території України: *врожоная* пани *Васи(л)евая* *Козаро(в)ская* – АЖ,1590,47, пани *хоружиная* *браславска* ♣ – АЖ,88, ласка *кrole(в)ска* ♣ – КК,86, пани *Еффимия* *Подвоевожая* – ПЛ,15. Їх залишки зрідка зустрічаються в сучасних говірках Холмщини⁴⁴. На думку, А. Бевзенка, деякі випадки ймовірного вживання можуть зберігатися і в говірках північно-західних районів Чернігівщини⁴⁵.

Для прикметників середнього роду також характерна повна членна форма на *-оє*, *-еє* (відповідно до твердого та м'якого різновиду): *путьтовъное* *Жуко(в)ское* дворище – ВГ,174; *облич(е) синее* – АЖ,118. Проте у *Волинських грамотах* прикметники, основа яких закінчується шиплячим приголосним, приймають закінчення *-оє*: *именъ лежачоє* – ВГ,204, що пояснюються можливим аналогічним впливом прикметників твердої групи внаслідок ствердіння шиплячих⁴⁶. Такий перехід *e>o* В. Мойсієнко з упевненістю називає "орфографічним узусом", що спершу постав як польська (північноукраїнсько-південнобілоруська) особливість, привнесена згодом й на південноукраїнські терени⁴⁷. Рудименти цих форм ще й досі збережені в закарпатських говірках: надсянських – *яроїє* жито, *нашоїє* село⁴⁸ та після інших приголосних основи: *доброїє* поле, *довгойє* село⁴⁹, *малое* теле, польське село⁵⁰; спорадично у подільських: *малойє*, *доброїє*⁵¹. Широко вживаються членні форми середнього роду і в говірках Холмщини: *жовтеє*, *рябеє*⁴⁸ та в районах Брестської області⁵³. У сучасній українській літературній мові прикметники середнього роду мають "новосформовану на ґрунті української мови" форму *-е*⁵⁴, що, на

думку більшості дослідників, утворилося внаслідок фонетичного процесу стягнення [eje]>[ee]>[e]⁵⁵, або поступового відпадиння складу [je]⁵⁶. Такі випадки вперше засвідчуються в українських грамотах XIV–XV ст., виступаючи паралельно з повною парадигмою⁵⁷. Проте, як уже було зазначено вище, варіантність відмінкових закінчень середнього роду однини і на сьогодні зберігається в ряді говірок. Так, серед поліських говірок зустрічається паралелізм повних та "стягнених" прикметникових форм, поширення якого залежить від наголосу⁵⁸. Зокрема, повні форми виступають тоді, коли закінчення наголошене. Ця риса властива деяким волинсько-поліським говіркам⁵⁹. Проте *Волинські грамоти* кінця XVI ст. не виявляють парадигми з -е у називному відмінку однини середнього роду. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що збереження повних прикметникових закінчень на -oje, -eje в окремих говірках української мови, зокрема на Волині, є підтвердженням загальноновживаності повних форм та цілковитої відсутності повних стягнених форм у Волинських пам'ятках кінця XVI ст.

Щодо закінчень називного відмінка множини, то ще в давньоукраїнській мові членні прикметники мали окремі закінчення для кожного роду: -ии (називний чоловічого роду); -ыѣ, -ѣѣ (називний жіночого роду); -ага, -гага (називний середнього роду)⁶⁰. Проте пам'ятки другої половини XVI ст. родових розрізень у формах називного відмінка множини уже не виявляють і приймають закінчення -ии, -ие: *вшеляки(и)* речи, *лежачие* – ВГ,114; *люди мо(и) вела(в)ски(и)* – ВГ,58 / *люди мо(и) вела(в)ские* – ВГ,24; *полѧ паиние* – КК,64; *справы братские* – ПЛ,58. У зв'язку із взаємодією різних відмінкових форм (називного та знахідного), які впливали на стабілізацію формотворчого афікса прикметників у називному відмінку множини⁶¹, у *Волинських грамотах* зазначена словоформа характеризується розгалуженою системою варіантних закінчень -ьи, -ые (-ие, -ие): *бра(т)ѧ* и *кре(в)ны(и) мо(и)* – ВГ,11,26; *лю(ди) ѡ(т)чи(з)ные* и *прихожие* – ВГ,60. Флексія -ьи, утворена від основи знахідного відмінка й закінчення займенника називного відмінка, переважає в галицьких пам'ятках: *грозный* а

въ оучинкохъ *окроутными* катове⁶², а *-ые* вживається лише спорадично. У ділових пам'ятках Волині, Київщини, Житомирщини⁶³ та Львівщини панівною є остання форма: бра(т)я моя *рожденные* и *стрые(ч)ные* – ВГ,77; жили *стятые* – АЖ,118; люди *добрые* АК,61; sprawy *пилные* *квалтовные* – ПЛ,58. Пояснюється це не тільки орфографічною традицією, але й впливом того українського діалектного середовища, в якому *-ье/-ие* були закономірними як рефлекс *-ыѣ/-ѣѣ* в наголошеній позиції і мали більший, порівняно з сучасним станом, ареал поширення. С. Бевзенко пояснює цей факт контамінацією форми, утвореної з основ називного і флексії знахідного відмінків (добриѣ)⁶⁴.

Ділові пам'ятки кінця XVI ст. засвідчують приклад колишнього логічного узгодження означення з іменником збірного значення⁶⁵: яко бра(т)я *рожона*▲, зъеха(в)ши(с▲) ту(т) на ѡ(д)но мѣ(ст)це до ѡ(в)руч(о) по добро(и) воли ншо(и) – ВГ,203.

Зрідка грамоти фіксують стягнені закінчення *-ы (-и)* у називному відмінку множини, які, засвідчують уніфікацію прикметникового закінчення і, за висловом А. Гриценка, ймовірно, являють собою новітню стягнену форму⁶⁶: Которыи пнове выше(и) помененье яко *полобовны* суд(и) – ВГ,119; Конюхи с присе(л)ки яко(ж) в себе *широки*, *долг(и)* и су(т) – ВГ,54.

Отже, у *Волинських грамотах* домінували нестягнені займенникові форми прикметників чоловічого, жіночого та середнього родів однини, а також множини, які виконували в реченні функцію означення. У ролі іменної частини іменного складеного присудка виступали короткі нечленні форми. Вирівнювання прикметників м'якої групи за типом відмінювання твердої підтверджує територіальну належність грамот, оскільки й досі ці форми побутують у волинських говірках⁶⁷.

Як свідчать обстежувані джерела, процес нормування прикметників у називному відмінку однини та множини в кінці XVI ст. ще не завершився, що підтверджується наявністю нестягнених форм лише в сучасній реліктовій сфері та усній народній творчості.

¹Васильченко В.М. Мотивація і словотвірне вираження відносних прикметників в історії української мови (відіменникові деривати) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / В. М. Васильченко. – К., 2000. – 20 с. ²Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 14. ³Яків Головацькій. Грамматика рѣского ѡзыка / Яків Головацькій – Львів, 1849. – С. 44. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. / С.П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 460 с.; Леонова М.В. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / М.В. Леонова – К., 1983; Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфологія. / В.Б. Касевич. – М. : Наука, 1988. – 309 с.; Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.; Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови : Морфологія / А.П. Загнітко. – Донецьк, 1996. – 437 с.; Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія. / І.К. Кучеренко. – [2-е вид.]. – Вінниця : Поділля, 2000, 2003. – 464 с. ⁴Бевзенко С.П. Знач. праця.; Історична граматики української мови / [О.П. Безпалько, М.К. Бойчук, М.А. Жовтобрюх та ін.] – К. : Наукова думка, 1957. – 360 с. ⁵Береговенко Л.М. Формування дериваційної системи прикметників української мови (якісні прикметники) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Л.М. Береговенко. – К., 1994. – 25 с.; Васильченко В.М. Знач. праця. – С.4; Майданник З.М. Структура відіменникових прикметників української, російської та англійської мов (історико-типологічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.19 / З.М. Майданник. – К., 1996. – 30 с.; ⁶Грищенко А.П. Знач. праця; Керницький І.М. Система словозміни в українській мові / І.М. Керницький. – К. : Наукова думка, 1967. – 288 с.; ⁷Стрельчук Г.П. Система словоизменения в украинских интермедиях XVII – XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Г.П. Стрельчук. – К., 1990. – 19 с.; Стрельчук Г. Деякі особливості словозміни прикметника (на матеріалі українських інтермедій XVII – XVIII ст.) / Г. Стрельчук // Краківські українознавчі зошити. – Краків : Швайпольт Фіоль, 1993. – Т.І – Т.ІІ. – С. 301–313; ⁸Бичкова Т.С. Фонетичні і словозмінні особливості рукописних збірників XVII–XVIII ст. у контексті становлення української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Т.С. Бичкова. – Чернівці, 2005. – 20 с.; ⁹Русанівський В.М. Історія української літературної мови : підруч. / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2002. – С. 48; ¹⁰Волинські грамоти XVI ст. : [упоряд. : В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко, відп. ред. В.В. Німчук]. – К. : Наукова думка, 1995. –

247 с.; ¹¹Шахматов А.А. Историческая морфология русского языка / А.А. Шахматов. – М. : Учпедгиз, 1957. – С. 117; ¹²Головацький Я. Зазнач. праця. – С. 89. ¹³Грищенко А.П. Зазнач. праця. – С. 63; ¹⁴Бевзенко С.П. Зазнач. праця. – С. 187; ¹⁵Там само. – С. 187; ¹⁶Грищенко А.П. Зазнач.праця. – С. 64; ¹⁷Історія української мови : Морфологія / [редколег. : Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б. та ін.]. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 188. (ІУМ); ¹⁸Там само. – С. 189; ¹⁹Прилипка Н.П. Називний відмінок однини прикметників чоловічого роду в говорах української мови : праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 226; ²⁰Перетятко М.Л. Морфологічні риси говірок Дубенського району, Ровенської області / М. Перетятко // Діалектологічний бюлетень. – К., 1960. – Вип. VII. – С. 76-86; ²¹Шарпило Б.А. Спроба порівняльно-історичної характеристики східнословобанських (старобільських) говірок / Б.А. Шарпило // Діалектологічний бюлетень. – К., 1960. – Вип. VII. – С. 21; ²²Перетятко М.Л. Зазнач. праця. – С. 79; ²³Логвин В.П. Морфологічна система говірок Нижньої Правобережної Наддністрянщини / В.П. Логвин // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 39; ²⁴Бевзенко С.П. Нариси з історичної граматики української мови. Морфологія. / С.П. Бевзенко. – К. : Київськ. держ. ун-т ім. Т.Г.Шевченка, 1953. – С. 110; ²⁵Грищенко А.П. Прикметник у системи частин мови / А.П. Грищенко // Мовознавство. – 1973. – №6. – С. 20; ²⁶Бевзенко С.П. Історична... – С. 192; ²⁷Українські грамоти XV ст. / [Підгот. тексту, вст. ст., і коментарі В.М. Русанівського]. — К. : Наукова думка, 1965. – 164 с.; ²⁸Жилко Ф.Т. Сучасні зміни в говірках Козелецького й Остерського районів, Чернігівської області / Ф.Т. Жилко // Діалектологічний бюлетень. – К., 1950. – Вип. II. – С. 14-30; ²⁹Їжакевич Г.П. Про особливості говірок Броварського району, Київської області. / Г.П. Їжакевич // Діалектологічний бюлетень – К., 1950. – Вип. II. – С. 31-46; ³⁰Брахнов В.М. Характерні риси говірок трьох населених пунктів на Бориспільщині, Київської області / В.М. Брахнов // Діалектологічний бюлетень. – К., 1950. – Вип. III. – С. 14-30; ³¹Атлас української мови. – Зазнач. праця. – Картка №216; ³²Самійленко С.П. Співвідношення повних і стягнених прикметникових форм в українських говорах. / С.П. Самійленко / Середньонаддніпрянські говори. – К., 1960. – С. 145; ³³Дем'янчук В. Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV в. / В. Дем'янчук. – К., 1928. – С. 26. ³⁴Грищенко А.П. Прикметник в українській мові / А.П. Грищенко. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 78; ³⁵Виноградов В.В. Русский язык / В.В. Виноградов. – М.-Л., 1947. – С. 402; Керницький І.М. Зазнач. праця. – С. 103; ³⁷ІУМ. – Зазнач. праця. – С. 190; ³⁸Самійленко С.П. – Зазнач. праця. – С. 147;

³⁹Грищенко А.П. Зазнач. праця. – С. 93; ⁴⁰Там само. – С. 93; ⁴¹Прилипка Н.П. Форми називного відмінка однини прикметників середнього й жіночого роду в говорах української мови // Українська лінгвістична географія. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 104; ⁴²Там само. – С. 104; ⁴³Керницький І.М. Зазнач. праця. – С. 110; ⁴⁴Бевзенко С.П. Історична... – С. 194; ⁴⁵Там само. – С. 194; ⁴⁶ГУМ. – Зазнач. праця. – С. 194; ⁴⁷Мойсієнко В.М. Фонетична ситсема українських поліських говорів у XVI – XVII ст. : монографія / В.М. Мойсеєнко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – С. 199; ⁴⁸Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. / Ф.Т. Жилко. – [вид. 2-е, перероб.]. – К., 1966. – 307 с.; ⁴⁹Бевзенко С.П. Нариси... – С. 104; ⁵⁰Верхратський І. Про говір долівський. / І. Верхратський // ЗНТШ– Львів, 1900. – Т. XXXV – XXXVI. – С. 73; ⁵¹Атлас української мови: в 3 т. / [наук. редкол.: Я.В. Закревська та ін.]. – К. : Наукова думка, 1988. – Т.2 : Волинь. Наддніпрянщина. Закарпаття. – Карта № 217; ⁵²Бевзенко С.П. Історична... – С. 194; ⁵³АУМ. – Карта № 217; ⁵⁴Грищенко А.П. Прикметник... – С. 81; ⁵⁵Там само. – С. 82; ⁵⁶ГУМ. – Зазнач. праця. – С. 195; ⁵⁷Грищенко А.П. Прикметник... – С. 80; ⁵⁸Прилипка Н.П. Форми... – С. 104; ⁵⁹Там само. – С. 104; ⁶⁰Самійленко С.П. Зазнач. праця. – С. 152; ⁶¹ГУМ. Зазнач. праця. – С. 205; ⁶²Керницький І.М. Зазнач. праця. – С. 117; ⁶³Там само. – С. 118; ⁶⁴Бевзенко С.П. Нариси... – С. 110; ⁶⁵Дзєндзелівський Й.О. Спостереження над синтаксисом українських говірок Нижнього Подністров'я / Й.О. Дзєндзелівський // Діалектологічний бюлетень. – К., 1955. – Вип. V. – С. 68; ⁶⁶Грищенко А.П. Прикметник... – С. 107; ⁶⁷Жилко Ф.Т. Нариси... – С. 191.

Список умовних скорочень назв джерел

*ВГ – Волинські грамоти XVI ст. : [упоряд. : В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко, відп. ред. В.В. Німчук]. – К. : Наукова думка, 1995. – 247 с. (тут і при інших умовних скороченнях джерел цифри позначають сторінки тексту).

АЖ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582-1588рр.). – К.: Наукова думка, 1965. – 191с.

АЖ,1590 – Акти Житомирського гродського уряду : 1590, 1635р. / [підгот. до вид. В.М. Мойсієнко, відп.ред. В.В. Німчук]. – Житомир, 2004. – 250 с. (перша цифра позначає рік написання актів, друга – сторінку).

КК – Книга Київського підкоморського суду (1584-1644) : [підгот. Г.В. Боряк та ін.]. – К. : Наукова думка, 1991. – 344 с.

ПЛ – Протоколи Львовського Ставропігiального Братства // Архив Юго-Западної Росії, издаваний комісією для розбору древніх актів, щоїся при Київському, Подольському і Волинському генерал-губернаторі. – К., 1904. – Т.11. – Ч.1. – С. 3 – 772.